

Opponensi vélemény Vida Tivadar : A sztyeppe, a bizánci és a Meroving birodalmak között c. DrSc disszertációjáról.

Egy, a Dunántúl történetében rendkívül fontos dátum, az 568. év április elsejét megelőző és követő időszak eseményei adják a történeti keretét annak a terjedelmes dolgozatnak, amely jelen bírálatunk tárgya. A bírálat a két másik bíráló személyét ismerve, és bírálatának tárgyát is gyanítva kissé egyoldalúnak fog mutatkozni, viszont jól kiegészíti azokat. Ezen felül első sorban elvi és módszertani szempontokra igyekszem felhívni a figyelmet. Ezek a szempontok boldogult úrfi koromban első sorban az eszmei eltérésekkel kívánták kiküszöbölni a vezérlő eszmétől, melyet a nagy négyes kanonizált műveinek gyakori idézése biztosított. És amennyiben ettől eltért, ne adj isten elfeledkezett róluk, akkor a bírálók vagy lektorok azonnal felhívták a figyelmét e lazaságra. Ennek fordítottja is előfordult, és a szükségtelen idézettség látszatát keltették az olvasóban, nem figyelve az arany középútra. Kirké bosszújától nehéz volt megmenekülni.

Mit tudunk, hiszünk és mit nem hiszünk az említett dátum körül forgó eseményekről. Az eseményeket a 8. század végi forrás nyomán Bóna István így foglalta össze. „A langobardok 568 április 1-én utoljára ülték meg a húsvét ünnepét Pannoniában. Másnap, mindent felégetve maguk mögött, útnak indultak a hozzájuk csatlakozott szászokkal és gepidákkal, a dunántúli szvébekkel, a Dráva-Száva közti bulgárokkal és szarmatákkal, valamint Pannonia és Noricum maradvány római lakosaival, hogy többé ne térjenek vissza. Velük véget ért a különböző germán törzsek közel 600 évig tartó folyamatos uralma a Kárpát-medencében” (Bóna 1974.91.). Az idézett történeti adatokat Paulus Diaconus jegyezte fel, és az ő nyomán megfogalmazott langobard elvonulást 1973-ban írhatta Bóna István, amely 1974-ben jelent meg a Hereditas sorozat gepidákról és langobardokról szóló kötetében. Az össznépi kivonulás és új haza elfoglalásának körülményei számos helyen azonos módon olvashatók, pl. M.Schmaudernél a bonni langobard kiállítás katalógusában, vagy Herwig Wolframnál, Jörg Jarnutnál és másutt. Húsz évvel később azonban megváltozott Bóna véleménye, mivel úgy találta, az egykorú források nem vallanak e tarka összetételű népességről: „Az egykorú forrásokban más csatlakozott szövetségesekről /a szászokon és gepidákon kívül/ nem esik szó. Alboin mindenféle népegyvelegből álló „vegyes hadát” (Noricos, Pannonios, Suavos, Bulgaros, Sarmatas) Paulus Diaconus ötlötte ki 4-7. századi itáliai gentiles falvak nevéből, a sokat idézett helynek nincs forrásértéke.” (Bóna 1993. 111.). Mindvégig elfogadhatónak tartotta viszont a teljes langobard népesség elvonulását, annak településtörténeti vonzatával együtt.

Vida Tivadar most tovább szűkíti e forráshely megbízhatóságát, hitelét. és megkérdőjelezi a langobardok teljes kivonulását, bár a 228. jegyzete alapján ez koránt sem bizonyított elképzelés. Az írott forrásokban említett népek maradéktalan elköltözése már önmagában is eléggé hihetetlen. Ha a Kül tegin sírfeliratának gyászoló népei között valóban az Avarföld népeiről van szó, akkor azok a griffes-indás műveltség virágkorában bizonyára nem a kárpát-medencei avarok, hanem a keleten maradt, meghódolt néprészek. Hasonlóképpen a honfoglaló magyarokról is tudjuk, hogy a besenyő támadás hatására egyes néprészek Perzsia vidékére költöztek, nem jöttek el a Hétmagyar többségével. Ha tehát Paulus Diaconus a langobardokkal együtt elvonuló pannoniákat is említ, mégis csak felmerül a kérdés, volt-e valamelyes népi kontinuitás az avarok megjelenéséig és valóban mindenki tervszerűen elhagyta-e a Dunántúlt. Az írott források mellé egy sor régészeti adat sorakozik fel, amelyek magyarázatot kívánnak. Pl. a 6. századi temetőkben antik hagyományokat őrző temetkezések és rájuk jellemző leletek fordulnak elő. Másodsorban olyan nyugati eredetű mellékletekkel találkozunk, amelyeket nem lehet egyszerű kereskedelmi áruként elkönyvelni. Továbbá olyan mennyiségű bizánci-mediterrán eredetű sírleletekkel jelentkező népesség temetkezéseivel kell számolni (lásd Lesencetomaj-Piroskereszt), amely az új politikai közegben is

évszázadokon át keresztül kimutatható. És mindez az avar honfoglalás utáni évtizedekben, az alig ismert első avar generáció uralma és fennhatósága alatt. Természetesen e kérdések nem most vetődnek fel először, de az tény, hogy megfelelő mennyiségű és minőségű régészeti adat mindig kiváltja egy új szintézis igényét. Az avar honfoglalás helyi előzményei, a honfoglaló avarok megjelenése, az új és a régi lakosság együtt- és egymás mellett élésének mikéntje egy ideje élénk vita tárgyát képezi régészetünkben. Nem véletlen, hogy akadémiai doktori disszertációk sorában próbáltak a kérdésekre vagy egy részükre választ adni. Gondolok itt Garam Éva, Tóth Endre, Müller Róbert, Bálint Csanád disszertációira, de az említett Bóna Istvánra, Kiss Attilára, Tomka Péterre, és a kisebb-nagyobb dolgozatok szerzőire, akik már és még további adalékokat fognak szolgáltatni az avarok dunántúli foglалásának, megtelepedésének és berendezkedésének eseményeihez.

E könyv megírására sarkallta a disszertánst az a tapasztalata is, hogy „A késő antik Pannónia területe... a nyilvánvaló kapcsolatok ellenére az elmúlt évek nagy európai történeti szintéziseiből rendszeresen kimaradt.” (Tézisek, Bevezetés). Sajnos másoknak is ez a tapasztalata. Az 1940-es évek elején Mályusz Elemér panaszkolta, hogy írhatunk mi idegen nyelven is, az épp úgy nem érinti meg a nyugati történészeket, akár a magyar nyelvű munkák. Manapság valamelyest változott a helyzet, de Bóna István is arra hívta fel a figyelmet, hogy idegen nyelven megjelent első rendű régészeti emlékeink publikációi helyett a külföldi szerzők másodkézből vett adatokra hivatkoznak inkább. És ő is erre a sorsra jutott, mert a Szentmárton és Pannónia kiállítás katalógusában a kajdaci fibula leírása annak ellenére is a rá való hivatkozás nélkül jelent meg HTO tollából, hogy négy nyelven, jó minőségű fotóval és elemző rajzzal publikálta. Leginkább ez az oka a nagy vagy kevésbé nagy összefoglalásokból való kimaradásunknak, és nem a magyar szakirodalom hiánya.

Amikor 1963-ban a végzős régészek elhelyezkedéséről volt szó, akkor a művelődési minisztérium múzeumi osztálya felvette a kapcsolatot a megyei tanácsok személyzeti osztályaival, és az élehetlenebb hallgatókat megkísérelték elhelyezni a megyéknél. A kevésbé élehetlenek már előzőleg biztosították a helyüket a Nemzeti Múzeumban vagy másutt, a párttagság nem volt hátrány. De hol vannak már a személyzeti osztályok? Ma már humán erőforrások osztálya és minisztériuma van. Továbbá akkor még egy jól működő Országos Műemléki Felügyelőségünk volt az Építésügyi Minisztérium keretein belül. És mi van ma? Egy Kulturális Örökségvédelmi hivatalunk, ha még megvan, amely már nem nagyon foglalkozik a műemlékekkel. A hivatalok tehát változnak, működésük fejlődik. Így vagyunk mindennel, a régészet elméletének és módszertanának alakulásával is. Az örökös fejlődés, és az európai uniós szinteknek való megfelelés jelenlegi fontos állomása e disszertáció, amelynek bevezetése ígéri azt az elméleti iránymutatást, melyhez igazodik a mű szerzője. Időnként felhívja a figyelmet arra, hogy az elméleti fejtegetések közül jó néhány hiábavaló kísérlet volt. Például az ún. kulturális mag elmélete, vagy a kulturális modell fogalmának megalkotása, mert ez utóbbi pl. az korábbi etnikus értelmezés folytatása volt új keretekben (11.lap). Viszont új fogalmakkal operál, amikor a kulturális önazonosság szimbólumairól beszél, s zárójelben megtudjuk, hogy ezek az öltözet, a viselet, képi ábrázolások, ornamentika, életmód. A kulturális önazonosság azonban változik. E változások árnyaltabb megközelítésére új fogalomrendszert alakítottak ki, s jól kiválasztott anyagi szimbólumok segítségével érhető ez el. És újra csak zárójelbe téve tudjuk meg, hogy ezek az anyagi szimbólumok a fegyverzet, ékszerek, viseleti tárgyak, kincsleletek, stb. A régészet eddig – úgy látszik – teljesen tévúton járt. Új fogalom az etnikus és kulturális identitás is, amely a korábbi etnikum szó helyett alkalmazandó. Az identitások megnyilvánulási formája a reprezentáció, ennek elemei viszont az öltözet, a viselet, vallás, hitvilág, szellemi kultúra, a díszítőművészet azaz ornamentika. Az alapfogalmak tehát a már régóta meglevők, de a tálalás az RGA utóbbi évtizedekbeni köteteinek ideológiájába van burkolva. Szép új kifejezés a személyes mobilitás is, amely többek között azt a jelenséget takarja, amikor pl. egy germán nő egy másik germán közösségben feltűnik. Joachim Werner a wiesbadeni típusú fibulák elterjedéséből

tűring nők messze földre való elköltöztetésére következtetett, de ez a szemlélet másokra is jellemző volt. Ami azt jelenti, az eddigi biztos tudásunkat egy sokkal bizonytalanabbra cseréljük. Fontos alapelve a disszertánsnak az egyébként szélteben-hosszában használt a tárgy nem egyenlő az etnikummal elv. Önmagában véve talán vállalható is ez, de azért nem árt mégis pontosan körülírni azokat a körülményeket, amelyek között ez igaz vagy éppenséggel nem igaz. Van a magyar televíziónak egy csatornája, melyet szó szerint is lehet értelmezni. Ez a sláger TV. Ennek van egy még inkább rétegműsora, az Emilió és családja. Ha ennek a családnak az eszközkészletét és ami e körül van régészeti tárgyaknak és jelenségeknek fogom fel, akkor nem fogok közelebb jutni a valósághoz: teljesen igaz, hogy a tárgy nem etnikum. De ha megkérdem Emiliót a népszámláláskor, melyik rubrikát töltötte ki a nemzetiségi rovatban, akkor több mint 50 százalék esély van arra, hogy nem azt írja be, amit látok. Ezért hamisak a népszámlálási adatok számai. Másrészt pedig ha az Ingul völgyében előkerül egy sír, amelyben magyar jellegű tárgyak vannak, akkor mégis csak a tárgy-egyenlő etnikum elvből indulok ki, és ebből indult ki Sz.A.Pletnyova is, amikor az első sír után ő folytatta a feltárást. A meghaladottnak tartott régészeti fogalmak közé sorolja a szerző a régészeti kulturát is, mint amely szorosan kapcsolódik az etnocentrikus felfogáshoz. Én azért nem lennék ilyen mértékben meggyőződve arról, hogy az élenjáró nyugati tudományosság eredményei örök kőbe vannak vésve, mint Kül Tegin sírfelirata. Fogalomalkotásunk ugyanis abszolutizál, pedig ezeket a fogalmakat a hasonló jelenségekre is kiterjesztjük. Az etnológiában pl. nagy vita volt a rokonsági terminológia szakszávaiban. Van egy házassági típus, az ambil-anak házasság, amely egy meghatározott módon való házasságra vonatkozik, ki kivel léphet házasságra és kivel nem. És ha a világ más táján is előfordult egy hasonlóan vélt házassági típus, akkor azt is besorolták ebbe a típusba. Holott csak elszárazt megfigyelésből fakadt a hasonlóság vagy azonosság látszata. A hasonló tévedések elkerülésére Bodrogi Tibor azt ajánlotta, hogy ha kategorizálunk, az egyszavas meghatározások mellé, amelyek gyakran nem írták le teljességében a jelenséget, ajánlatos a konkrét leírást is megadni, és menten kevesebb a tévedés lehetősége.

Ilyen meghaladott fogalomnak mondja szerző az akkulturációt. Ugyanakkor ha nem is számtalanszor, de többször is használja pozitív értelemben. Először a 12. lapon ír erről a jelenségről, aztán 98. oldalon az újjas fibulákkal kapcsolatban a csákberényi 349. sír példáján, ahol viszont a sírban Meroving kapszula is volt. Ez utóbbi tárgy jelenléte mutat a szerző szerint az akkulturációra. Aztán a 259. oldalon találkozunk újra pozitív értelemben e szóval: A langobárdokkal Itáliába vándorolt gepidák az anyagi kultúra tekintetében „langobárdokká” vagy az akkulturáció következtében idővel „romanizálttá” váltak...” Megemlítjük még a 264. oldalon is megtalálható szót azzal kapcsolatban, hogy a helyi dunántúli Meroving kultúrájú lakosság hamarosan az avarokhoz kezd hasonlítani, megindul az akkulturáció folyamata. Ezzel szemben a 280. oldalon rávilágít arra, hogy a kora avar kori társadalmi átalakulás nem írható le a már meghaladott, de a régészetben gyakran még ma is használt akkulturáció és inkulturáció fogalmaival. Helyette újra a haladó nyugati tudományban alkalmazott hibridizáció fogalmát kellene használni, bár még vannak mellette egyéb jó kifejezések is, mint az ozmózis vagy a kreolizáció. A kreolizáció kivételével a másik két szakszó a biológia fogalomköréből származik, gondoljunk csak a hibrid-kukoricára, amelynek hibridizációja a különböző sorokba elvetett különböző fajú kukoricák összehozásával történik. Miért jobb ez a kifejezés, mint az etnológiában a különböző fejlettségű társadalmak egymásra hatását jelző kifejezés? Az viszont érdekes probléma, hogy kinek, melyik társadalom változására használom az akkulturáció fogalmát, hiszen eredetileg az alacsonyabb fejlődési fokon álló kulturának a fejlettebbbe való beolvadását jelölték vele. Az avar korban ezek szerint éppen fordított irányú folyamat zajlott le, hiszen nem vitás, hogy a dunántúli társadalom az avar foglalás idején fejlettebb volt, mint az avaroké, csak lényegesen gyengébb és erőtlenebb. Kétségtelen, hogy ha jó szakember akar lenni a kutató, számos kíváncsi merül fel a tevékenységével kapcsolatban, nemcsak a környezetéhez kell mérnie magát, hanem a

nemzetközi szinteknek is meg kell felelnie. Ez a megfelelési kényszer azonban nem lehet korlátlan. Részben azért, mert nálunk még nem érett a helyzet egyes kutatási eredmények adaptációjára, másrészt mert nem mind arany, ami fénylik. Harmadrészt meg nincs is szükség minden új dolog átvételére, hiszen másutt is csak próbálkoznak, kísérleteznek egy-egy új módszer vagy fogalom bevezetésével. Kérdelem én, miért rosszabb a rosszszűst szó használata az ezüst alapú ötvözetnél? Precízebb, esetleg dallamosabb kifejezés? Néha az az érzésem, hogy mai túlbonyolított világunk álproblémáit vetítjük vissza múltba, mintha ugyanezek a problémák egykor is léteztek volna. Nos, a minden identitásával küszködő nyugat a régészeti szakirodalomban is jól képviseli új szemléletét.

A disszertáció címe jól tükrözi a tanulmány tartalmát. A cím ugyanis egy hiányos nyelvtani szerkezet, amelynek nincs alanya. De azt beleértjük, és úgy gondoljuk, csak az avarokról lehet szó, az ő nevük hiányzik a címből. De ha végigolvassuk a disszertációt, akkor rájövünk, hogy valójában nem róluk szól a szerző, és az avarok alig látszanak a többiek között, akiknek a szerepe viszont Heltai Jenővel szólva túlnyomónak mondható. Tulajdonképpen az avarság első és második generációjának, a honfoglalás éveinek avarságát kellene jobban szemügyre vennünk, de ők illedelmesen a háttérben maradnak. 1988 ill. 1995 óta, ez a reichenau-i konferencia és az ottani előadás magyar változatának megjelenése, amióta Bálint Csanád nagy erudícióval és legalább akkora találékonysággal megfogalmazta az első avar generáció felfedezhetőségének korlátait, majd a keletpreferencia ellen is kiadta jelszót, szegény avarok szinte csak anyagközlésekben jelennek meg. Aztán következik a harc a vegyes érvelés ellen, és máris összekapja magát a szakma félénkebbje, és hozzá sem fog a témához. Pedig a keleti társadalmakkal vagy a honfoglaló magyar társadalommal való összevetés nagyon is hasznos municiót, sőt biztos eligazodást adhatna a téma bővebb kifejtésére. Először is figyelembe kellene venni a belső- és közép-ázsiai nomádok életét. A számos feldolgozásból Owen Lattimore hetven évvel ezelőtti dolgozata ad frappáns megfogalmazást arról, milyen is egy igazi nomád. Bár magyarul kevésbé hangzik jól, de az igazi nomád szegény nomád (angol eredetijét próbálgassák otthon kiejteni az angolul tudók). A vagyona gyakran elfér egy ló hátán. És ha gazdag, a gazdagság nagyságát az állatállomány létszáma mutatja, és csak másodsorban az egyéb ingóságok. A türk és ujjur sírfeliratok örök kőbe vésve, pontosan jelzik, mi volt a társadalmilag kiemelkedő nomád férfi jellemzője, mert ezektől búcsúzott: Az elegesi felirat hőse 115 nyájától, 10000 ménjétől búcsúzott, majd a közeli rokonoktól, testvérektől, feleségektől, harcos társaktól búcsúzott. ezután említi arany övét és törzsét, ami valószínűleg törzsfői méltóságára utal (csak zárójelben szólva, jó lenne tudni, hogy mi volt annak a társadalmi csoportnak a türk/ujgur neve, melyhez aranyos öv dukált), s csak ezek után búcsúzik aranyától ezüstjétől. De ez már ritkán fordul elő a feliratokon, mert nagyon kevés nomádnak volt ebben része. Ezt mutatják a temetkezések is. A legkorábbi kárpát-medencei avar sírok között alig találunk gazdag temetkezést, ami az első generáció általános vagyoni helyzetét mutatja. A második nehézség mindjárt a régészeti időrendből fakad: hogyan tudjuk keltezni az első generáció szegény sírjait, talán ugyanúgy, mint a továbbélő romanizáltakat, mondhatnám némi maliciával.

Milyen volt a honfoglaló avarok társadalmi szerkezete? A disszertáció szerint az állam kialakulása előtti társadalom (pre state society) (219.lap). Ez valóban ilyen szintű képződmény volt, de ha figyelembe vesszük a belső-ázsiai lehetséges párhuzamokat, és a leginkább kézenfekvő honfoglaló magyar törzsszövetséget, amit a Hétmagyarról tudunk, akkor többet is mondhatunk a honfoglaló avarok társadalmáról. Teljesen bizonyos a bizánci források hallgatása ellenére is, hogy centralizált törzsek szövetsége volt a magja, amelyhez legalább egy nagyobb idegen törzsi egység, a kutrigurok csatlakoztak. Ha hihetünk a forrásnak, Baján 10000 lovasukat küldte büntető hadjáratra a Balkánra. Ez a tüneményi ember, ami több mint egy törzs népessége, összevethető a magyarokhoz csatlakozott három kabar törzsszel. A többi csatlakozott vagy csatlakoztatott népességről nem sokat tudunk, de a kutrigurok rokonnépei szintén közöttük lehettek. A legerősebb törzs nevet adott az egész szövetségnek, ahogy pl. az avar őshazában, a Szelenga és Orhon vidékén ez szokásban volt a

türköktől az ujugurokon át az oguzokig. Pontosabban az ujugurok példáján láthatjuk, hogy a kínai szomszédság hogyan határozta meg a társadalom és gazdaság viszonyait, akár Bizánc az avarokét. Oguz kán története pedig megvilágítja, hogyan történt az oguz hódítás útjába eső népek és országok hódoltatása. Bár nincs rá sablon, de többnyire az történt, hogy követek útján felszólították a törzsek vagy népek vezetőit az önkéntes behódolásra. Ha ez megtörtént, megállapodtak az adózás mértékében formájában, a további hadi vállalkozások segédcsoportokkal való támogatásában és ezzel többnyire megúszták a hódoltatást. Ellenkezés esetén maradt a fegyveres beavatkozás, és győzelem esetén a hódoltatott dinasztia fizikai kiiktatása a történelemből. Nagyon erős törzsszövetségek ellen többször is harcolni kellett. Így a tokuz-oguzok, akik közül származnak az ujugurok is, többször is összezsaptak a türkökkel, és másodjára vagy harmadjára is felkeltek a türkök ellen. Végül ők váltották le a türk kaganátust, és a sajátjukat állították a helyére. Az ujugurok birodalma még töredékeire törve is jelentős maradt. A Tien-san keleti végénél megtelepedő részük az oázisvárosokba is betelepült, és átvette azok vezetését. Dzsingiz kán pedig a behódolt ujugurokat nem irtotta ki, mint pl. a közép-ázsiai kánságokat, hanem erőteljesen támaszkodott rájuk, még az írásukat is átvette, melyet végülis 1927-ig használtak a mongolok, amikor is átvették a cirill ábécét. Mivel ezekre a eseményekre számos ujugur forrás áll rendelkezésre Berlinben, Londonban, Szentpéterváron, ahová az ujugur városok kincseit ugynevezett expedíciók mentették, meggyőzőbb lenne ezekre az elsődleges forrásokra hivatkozni, mint a másod- vagy harmadkézből vett adatokra épülő legújabb feldolgozásokra. A magyarországi avar kutatásban egyébként László Gyula támaszkodott erősen éppen a ruházat és viselet rekonstrukciójában a kocsói és kizili freskók ábrázolásaira, melyek a budhista szentek mellett ujugur előkelőségeket is ábrázolnak. A hódoltatás mikéntje egyébként a magyar királyság esetében is a mondottak szerint történt: gondoljuk a IV. Béla-hoz küldött felszólító kedves nagykáni levélre, milyen teendői vannak a magyar királynak. Ahogy a nagykánnak szüksége volt Kocsóra, Kucsára, Turfánra, Bezeklikre és más városok népére és szolgáltatásaira, azon mód volt az avaroknak is Fenékpusztára, a Keszthely-kultúra népére, a maradék pannóniai germán közösségekre. A kölkei és fenékpusztai előkelők aranyban is gazdag temetkezései minden rablás ellenére is mutatják, e közösségek vagyoni erejét, tekintélyét és az avar hatalomhoz való viszonyát.

Ennyi jutott hirtelenjében eszembe az avarokról. A disszertáció végülis nem erről, vagy csak kis részben szól róluk. A szerző az avar honfoglalás kori Dunántúl helyben talált népességének meghatározására törekedett, és mindarra ami e körül van. Ennek érdekében újra értékelte mindazokat a temetőket, leletcsoportokat, amelyekben a késő római lakosság továbbélő maradványait sejtette. Másrészt Pannonia legkésőbbi germán, az ő valószínűleg helyesen meghatározott Meroving műveltségű körét igyekezett meghatározni. Messzemenően támaszkodott a délnémet, alemann és bajor régészet eredményeire, amelyeknek időrendjét és emlékeinek tagozódását példaként és mintának tekintve felhasználta. Ennek a sziszifuszi munkának során több tucat tárgytípust vizsgált meg, de főleg a tárgyak együtt előforduló csoportjaira volt különös figyelemmel, amelyek egyének és csoportjaik emlékeinek körülhatárolására alkalmasak, és ezáltal a pannóniai romanizált lakosság bizonyos mértékű továbbélésének bizonyítására is felhasználhatók. Egyúttal a viseleti tárgyakon keresztül a viseleti szokásokat is vizsgálta, hiszen a szokások felfedése segítséget jelent az idegen elemek meghatározásában. Végeredményül arra a meggyőződésre jutott, hogy az 5. század végén nem tűnik teljesen el a késő császár kori lakosság, hanem Pannonia több helyén is kimutatható a továbbélésük, így Fenékpusztán, Pécs környékén és másutt. Hasonló módszerességgel tekintette át azokat a leleteket és leletcsoportokat, amelyek az Alpok- Észak-Itália felé mutattak szoros kapcsolatokat az 5-6. században. Még szorosabb kapcsolatok mutathatók ki a Mediterráneum keleti területei irányában, melyeket szintén több tucat tárgy, főleg a ruházat és viselet elemei-tárgyai képviselnek. Ezek a kapcsolatok több szinten is megmutatkoznak. Részben az avar népesség új anyagi műveltségének kialakulását jelzik, részben pedig a szigetszerűen megmaradó

nem avar népesség kulturájának tanúi, főleg az ún. Keszthely-kultúrában. A germán maradvány lakosság pedig folyamatosan fenntartotta kapcsolatait a nyugati Meroving királyságok népességével, és talán örökre kibogozhatatlan egységű Meroving kulturális vonásokat vett fel korábbi etnikumától függetlenül. Ez utóbbi kulturális kör emlékeinek feltárásban a disszertáns évtizedek óta maga is tevékeny szerepet játszott.

Mindezek a régészeti leletcsoportok és az általuk meghatározható népcsoportok, néptörzsek az avar honfoglalás idején és még egy jó ideig az után is az avar kagán uralkodását elfogadva, az avarok szövetségesei és adófizetőiként, saját korábbi vezetőik meghagyása mellett, és az avar uralkodói nemzetség valamely férfi tagjának ellenőrzése alatt, viszonylagos zártságban élhettek. Az avar népességben való felolvadásuk, a Keszthely-kultúra népét leszámítva, a 7. század közepére befejeződött, és az avaroknál is befejeződött a társadalom átalakulása, megmerevedése, amelyet az álcsatos kör megjelenése és országos elterjedése jelezhet. A disszertáns a még egy ideig vita tárgyát képező kronológiai kérdések és kulturális körök kidolgozásában egy elfogadható rekonstrukciót rajzolt meg, mellyel a korai avar kor összképe sokkal áttekinthetőbb és ellentmondásmentesebb lett. Mivel a rekonstrukció óriási irodalomra és szinte a teljes dunántúli régészeti anyagra támaszkodik, már megjelenése előtt irányt mutatott pl. a zamárdi temető feldolgozásában. Bízást állíthatjuk, hogy meghatározó jelentőségű lesz az elkövetkező évtizedekben. Ezért mielőbbi kiadása is szorgalmazható. Mindent egybevetve a dolgozat vitára bocsátását javaslom, és a DrSc fokozat elnyerésére méltónak tartom.

Budapest, 2019 február 19.

Mesterházy Károly CSc

Magyar Nemzeti Múzeum

ny. osztályvezető